

УДК 811.161.2

Н. Парасін, канд. філолог. наук, докторант
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ**

У статті проаналізовано сфери денотативної референтної об'єктивації колірної ознаки (на прикладі кольоропозначення "зелений"); простежено авторську актуалізацію семантичних виявів кольоропозначення; виявлено специфіку семантики кольоропозначення в когнітивному аспекті; виділено сенсорний, сенсорно-ментальний і ментально-сенсорний компоненти семантики кольоропозначення.

Ключові слова: когнітивна семантика, поетична семантика, колір, Т. Шевченко.

Когнітивна лінгвістика зорієнтована на встановлення закономірностей, що зв'язують структуру мови з ментальними процедурами, які реалізуються людиною та які характеризують її як homo loguens [2, с. 41]. За порівняно незначний час існування в цій галузі з'явилась величезна кількість підходів, поглядів, наукових спроб спаяти різнодисциплінарні знання в єдину модель "мова – мислення". Спільним для них є концептуальний аналіз, що є логічним продовженням традиційного семантичного аналізу. Їх взаємозв'язок зумовлений спільним предметом – мовним і мовленнєвим значенням [3, с. 12].

Проблема семантики колірних номенів та їх естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в полі зору науковців (А. Брагіна, В. Дятчук, В. Дяченко, С. Єрмоленко, О. Кузьміна, А. Кристенко, Т. Панько, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Г. Сjuta, Л. Шулінова, Г. Яворська та ін.). У контексті розвитку української мови неодноразово увагу дослідників привертала творчість Т. Шевченка (Ю. Дядищева-Росовецька, А. Кристенко, А. Мойсієнко та ін.), проте в аспекті когнітивної інтерпретації опрацювання художнього слова Кобзаря тільки починається (Л. Генералюк, Н. Слухай, Л. Шевченко).

Мета роботи полягає у виявленні закономірностей організації когнітивної семантики в поетичному тексті, що передбачає виконання таких завдань: визначити місце кольоропозначення (далі – КП) "зелений" у системі світобачення Т. Шевченка; проаналізувати сфери денотативної референтної об'єктивації КП; простежити авторську актуалізацію семантичних виявів КП; виявити специфіку семантики кольоропозначення у векторі "сенсорний – ментальний".

Один із постулатів прототипної семантики, що стверджує думку про об'єднання в слові мовного і енциклопедичного знань, почасти реалізований у семасіології, яка послуговується терміном "сема" як засадничим, окреслюючи його рамки як "елементарний компонент значення, як найменша розрізнявальна риса, яка об'єктивно притаманна денотату" [8, с. 526]. Семи в семемі організовані певним чином. Інтенсіонал (ядро лексичного значення) формується гіперсемою, загальною семою родового значення (архісемою, категоріальною семою), що виступає центральною й ієрархічно головною в структурі значення і відображає категорійні ознаки певного класу, і гіпосемами – диференційними семами видового значення, за допомогою яких описуються розрізнення і створюються семантичні опозиції між словами. Імплікаціонал (периферія лексичного значення), який формує "не стільки частину власної семантики слова, скільки його "силове поле", його зумовлений контекстом змінний компонент, залежний від структури контексту" [6, с. 27], утворюється потенційними або асоціативними [1, с. 27; 13, с. 58] семами, що на рівні лінгвістики тексту корелюють з ідеями природжених смислів (В. Виноградов), текстової імплікації (І. Арнольд) тощо. Роль крайніх семантичних проявів здебільшого прихована в мовному акті і проявляється в текстовій площині, акцентуючи, на нашу думку, ті моменти, які визначають когнітивну площину семантики, пов'язуючи значення конкретного слова і знання про світ.

Система кольоропозначень отримала чітке гносеологічне окреслення в науці і формальну об'єктивацію в мові, тому часто потрапляє в поле зору мовознавців.

Значною мірою навколо неї розвивалася теорія прототипів, що визначаються як "мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів (...) або найбільш типовий цілісний представник певної категорії, вибір якого пов'язаний із досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності й особливостями її мислення" [8, с. 504–505]. Прототипи експлікуються в різних формах, зокрема в типових прикладах, соціальних стереотипах, ідеалах, взірцях, часткових моделях тощо. До часткових моделей, утворених на біологічній основі, відносять систему основних кольорів [5, с. 128]. Теорія прототипів отримала різновекторний розвиток на матеріалі окремих мовних рівнів – словотвору, синтаксису, тексту, що, з одного боку, стверджує її наукову життєздатність і результативність, проте, з другого, приводить до розмивання меж самої теоретичної основи, термінологічної переваженості і дифузії завдань. Прототипна методика активно застосовується для семантичного аналізу лексики, оскільки значення кожного мовного знака може бути представлене як категорія і, відтак, як вірогідний набір прототипних характеристик.

Дослідження семантики колірних прототипів будуватимуться на певних методичних засадах, які, з огляду на термінологічну невизначеність і багатоплановість, потребують уточнення і чіткості у плані їх авторського розуміння. Матеріалом роботи слугують поетичні тексти Т. Шевченка, які виявляють писемний варіант української мови XIX ст., максимально наближений до розмовного. Об'єктом дослідження виступає кольоропозначення "зелений", що потрапляє як прототип на основі загальних когнітивних властивостей: прототипи швидше упізнаються, швидше засвоюються, частіше використовуються, пришвидшують розв'язання різноманітних завдань, пов'язаних з ідентифікацією, а також використовуються в логічному встановленні того, що є референтом найменування, словом, використовуються при розумінні категорії загалом [15]. На рівні конкретного дискурсу Т. Шевченка ці ознаки верифікувала і розширила Н. Слухай, виділивши 7 позицій – спектр вербалізації, наявність аксіологічного складника, здатність формувати незвичайні синтагматичні сполучення тощо. Мовознавець, зокрема, звернула увагу на те, що статус прототипної візуальної чи слухової ознаки виявляється на рівні семантики – "сенсорної, не сенсорної або комплексної" [10, с. 90]. Вивчення і реконструкція детальної когнітивної семантики залежить від аналізу текстової площини загалом і почасти – від способу її інтерпретації дослідником, оскільки дискурс є породженням не тільки автора, але й читача. Для максимально можливої об'єктивації процес семантичного аналізу передбачає координацію методів когнітивного, структурного і семного аналізу значень окремого слова, зокрема, використання термінів "прототипне значення", "багатозначність" і "сема", що, зрештою, уже давно співіснують на єдиній площині хоч би у визнанні того, що саме потенційні семи є базою для утворення переносних значень [13, с. 58].

Специфічною рисою творчості Т. Шевченка є використання колірної лексики в її т.зв. прямому значенні, коло метафоричних образів, побудованих на основі поєднання КП та абстрактного іменника, порівняно нешироке, при утворенні складних метафоричних описів

семантика КП не змінює якості. У творах Т. Шевченка номінації зеленого кольору характеризуються високою частотою використання (67 слововживань) і широтою сполучуваності, поєднуючись із 29 конкретними і 2 абстрактними об'єктами: *зелений гай* (8 слововживань), *зелена діброва* (7), *зелений сад* (4), *зелений дуб* (4), *зелений байрак* (2), *зелена неділя* (2), *зелене баговиння* (2), *зелене поле* (2), *зелені віти* (2), *зелені лани* (2), *зелений барвінок* (1), *зелений хміль* (1), *зелена Рось* (1), *зелена хата* (1), *зелена трава* (1), *зелене село* (1), *зелене дерево* (1), *зелені лози* (1), *зелені верби* (1), *зелені парості* (1), *зелений жупан* (1), *зелені очі* (1), *зелені святки* (1), *зеленіє село* (3), *зеленіє трава* (2), *зеленіє барвінок* (1), *зеленіє лист* (1), *зеленіє жито* (1), *зеленіє країна* (1), *зеленіє дерево* (1), *зеленіє дуб* (1), *зеленіє рута* (1), *зеленіє поле* (1), *зеленіють черешні і вишні* (1), *зеленіють степи* (1), *зеленіють верби* (1), *зеленіють лози* (1), *позеленіє земля* (1), *позеленить садочок* (1) [4, с. 623-625]. Разом з тим, наведені приклади свідчать про високий рівень конвенційності зеленого кольору в поезії Т. Шевченка, спричиненої приналежністю абсолютної більшості охарактеризованих об'єктів до лексичного поля "Рослина".

У "Словнику української мови" лексема "зелений" має 5 значень: "1. Один з основних кольорів спектра, середній між жовтим і блакитним // Який має колір трави, листя, зелені. 2. Зроблений із рослинності, зелені // Який заріс зеленню, травою, кущами. 3. Недозрілий, недоспілий (про злакові рослини, фрукти, овочі і т. ін.). 4. розм. Хворобливо блідий (про колір обличчя, шкіри людини). 5. *перен., розм.* Який не має життєвого досвіду; недосвідчений" [9, с. 551]. Перший лексико-семантичний варіант традиційно тлумачиться як прототипний: його використання як найбільш чіткого і семантично нейтрального підтверджується узусною практикою і потребами комунікації, для якої важливою є насамперед зіставно-диференційна роль КП. Натомість у художньому мовленні, що має зовсім іншу мету, використання КП у ролі класифікатора предметів не властиве. Навіть у мікроконтекстах, де на перший погляд "зелений" використовується автологічно, у буквальному значенні, здебільшого існує непримітний, але важливий для ідейної наснаги твору семантичний нюанс. Про це свідчать 2 деталі: по-перше, плеоназм, адже просто вказувати, якого кольору, наприклад, "діброва" у строфі *Ночували гайдамаки в зеленій діброві* [11, с. 153], немає потреби, йдеться про літню пору, про що відомо з попереднього контексту, ще й про час доби, коли *Місяць впливає* [11, с. 148], а відтак, діброва не могла справді виглядати зеленою; по-друге, Т. Шевченко, загалом досить стриманий у вияві стилістичних прикрас, порівняно нечасто вдавався і до епітетної колірної характеристики, тому вербалізацію ознаки, її свідоме виокремлення за допомогою лексеми можна сприймати як естетичну настанову автора, важливу рису формування смислової канви дискурсу. Так, якщо в поезії загалом зафіксовано 76 слововживань лексеми "гай" [4, с. 305-306], 37 – "діброви" [4, с. 404], 64 – "саду", "садочка" [4, с. 1555-1556], 33 – "долини" [4, с. 451-4525] (разом 210 слововживань), то з ознакою "зелений" ці всі слова разом ужито тільки у 21 випадку. Отже, власне сенсорне, колірне значення в поезії атрофоване і майже не виявляється відокремлено.

Натомість основна частина словосполучень іменників із прикметником "зелений" або однокореневих дієслів з іменниками-референтами містить компонент, що і належить до сфери характеристики конкретного предмета і може визначати ознаку інших предметів чи людей, часто виступаючи джерелом формування семантичних переходів на кшталт "зелений – той, що перебуває у фазі першої половини розвитку – ще неїстівний". Ознака в таких словосполученнях стосується рослини і не переноситься в інші сфери (хоч по-

дальший розвиток семантики, як ми уже зазначили, можливий), проте колірна ознака поєднується з сенсорним компонентом, типовим для інших сфер, зокрема для людини. У результаті аналізу виділено такі сенсорно-ментальні компоненти КП "зелений" як:

– "те, що росте, розвивається". Для позначення процесу розвитку об'єктів живої природи поет використовує дієслово "зеленіти" зі значенням "рости, розвиватися": *Остались шашелі: гризуть, Ж[е]руть і тлять старого [дуба]... А од коріння тихо, любо Зелен [і парості] ростуть* [12, с. 368]. Найявніше відповідної семи "рости, розвиватися" засвідчує вживання Т. Шевченком флоронімів з низкою предикатів, синонімних у тексті до "зеленіти": *...дуби з Гетьманщини стоять* [11, с. 105]; *Рости, рости, тополько!* [11, с. 117]; *Як широка сокорина Віти розпустила...* [12, с. 24].

– "те, що перебуває в першій половині існування, зіставній на шкалі людського існування з молодістю". Вірогідно, саме ця асоціативна лінія і привела до виникнення значення "замолодий", "дуже молодий", яке використовується для характеристики людини. Цю правду, у поезії Т. Шевченка наявні тільки непрямі вказівки на сему "молодий", проте навіть опосередковані асоціації, підтверджені текстовим аналізом, дають підстави для її виділення. Семантичні паралелі виявляються при використанні контекстуальних синонімів: *Пишається калінонька, Явор молодіє, А кругом їх верболози / лози зеленіють* [12, с. 366], при змістових семантичних інтерпретаціях (дуб порівнюється з козаком): *І дуб зелений, мов козак / із гаю вийшов та й гуляє Попід горою* [12, с. 203] тощо;

– "те, що перебуває в порі найвищого розвитку, розквіту, сили". Зелений колір підкреслює силу, буянню, розквіт рослинного покриву, акцентованого засобами непрямой квантитативності (лексемами "аж", "ген там", указівкою на розмір зайнятої рослиною площі тощо): *А над самою водою Верба похилилась; Аж по воді розіслала Зелені віти* [12, с. 24]; *А верби геть понад ставом Тихесенько собі купують Зелені віти... Правда, рай?* [12, с. 223];

– "те, що потребує певних умов для життя". Зелений колір автоматично визначає відповідні комфортні умови розвитку рослини: *І стане він, Як на добрім полі Над водою посажене Древо зеленіє* [12, 11];

– "те, що дасть плоди, що породжує і підтримує надію на щасливе майбуття": *Як на добрім полі Над водою посажене Древо зеленіє Плодом вкрите* [12, с. 11];

– "те, що перебуває в початковій фазі розвитку, слабке, не окріпле": *Барвінок цвіє і зеленіє, Слався, розстлався; Та недосвіт передсвітом В садочок укрався. Потоптав веселі квіти, Побув... Поморозив...* [12, с. 352].

Ментально-сенсорне значення формується при подальшому семантичному ускладненні окремих семантичних компонентів або їх поєднань. Так, на нашу думку, семантичний сегмент "те, що потребує певних умов для життя", можливо, разом з іншими, зокрема "те, що перебуває в порі найвищого розвитку", формує семи антропоцентричного використання "добробут", "щастя": *Село!.. Зеленим гаєм поросло. Цвітуть сади, біліють хати, А на горі стоять палати, Неначе диво* [12, с. 25].

Ментально-сенсорні значення можуть бути не опосередкованими, а генетично закладеними в КП. Так, у значенні лексеми "зелений" проявляється компонент "те, що належить до живого світу". Найявніше семантичного компонента "життя" у прикметника "зелений" як основного складника семантичної структури підкреслює Г. Яворська. Прототипом зеленого кольору є трава, рослина, проте тільки така рослина, що відноситься до живої органічної природи; навіть нещодавно скошена або висушена трава, яка мало відрізняється за кольором від тієї, що росте, ніколи не називається зеленою [14, с. 44]. І хоч прикметник "зелений" вживається в значно ширших за семантикою контекстах, саме значення "жити, розви-

ватися" можна вважати прототипним для кольоропозначень, що формують спектр цієї барви. Зазначена сема широко представлена в поезії Т. Шевченка: *На Спаса Або Маковія / досі там воду святять. / дуб зеленіє* [12, с. 69]. Т. Шевченко обґрунтовує життя як константу світобудови – *І все-то те, вся країна Повита красою, Зеленіє, вмивається Дрібною россою, Споконвіку вмивається, Сонце зострічає* [11, с. 267], проте в єдиному всеохоплюючому макрокосмі людина є компонентом змінним, частинкою, яка ніколи не відновить своєї автентичної форми: *Зеленіють по садочку Черешні та вишні; Як і перше виходила, Катерина вийшла, та вже не співає, Як перше співала* [11, с. 95].

Семантика і конотація зеленого закорінена в праіндоевропейському етимоні, що позначав, вірогідно, нероздільне зелено-жовте забарвлення, оскільки у балтослов'янських мовах його рефлекс має значення "зелений", а в іранських – "жовтий" [7, с. 290]. Цікаво, що з усіх проаналізованих Ю. Норманською давніх індоевропейських мов санскрит і давньогрецька мають "жовто-зелену" систему, яка реконструюється і для індоевропейської мови, для давньоірландської характерна "синьо-зелена" система, і тільки в давньогерманській і давньоруській мовах система кольоропозначень чітко розмежує зелені і жовті кольори. Разом з тим мовознавець відзначила незначну кількість використання жовтого кольору в цих мовах, запропонувавши теорію про історичну ґенезу зелено-жовтого до окремих – зеленого і жовтого – кольорів через етап "невикористання" жовтого [7, с. 242]. Нерівнозначність "зеленого" і "жовтого" особливо чітко проявилася у творчій спадщині Т. Шевченка: якщо КП "зелений" можна віднести до базових в індивідуальній колірній картині світу митця, то жовта барва представлена тільки 14 згадками. Жовтий колір у поезії Т. Шевченка символізує пору відмирання, закінчення життєвого циклу, що усвідомлюється Т. Шевченком як поєднання минушого і вічного, як прояв вічного в плинному. Для поета характерне ґносеологічне філософське узагальнення візуальних ознак: *Все йде, все минає – і краю немає... Живе... умирає... Одно зацвіло, А друге зав'яло, навіки зав'яло... / Листя пожовкле вітри рознесли* [11, с. 128]. Дихотомія "життя – не життя" в образі "зелений – жовтий" окреслена схематично: *Мов оазис, в чистім полі Село зеленіє. Ніхто в його не заходить, Тільки вітер віє Та розносить жовте листя По жовтому полю* [12, с. 157]. Подальше розширення семантики жовтого кольору приводить до виникнення значень "неживий – ворожий людині": *А що дальше спіткається? Буде лихо, буде! Зострінуться жовті піски / Чужії люде* [11, с. 100].

Аналізована лінія "зелений – життя" увиразнюється антонімією "зеленіти (жити) – сохнути (не жити)": *Навгороді коло тину Сохне на тичині Хміль зеленій* [12, с. 152], "зелений – чорний": *Ой чого ти почорніло, Зеленеє поле? – Почорніло я од крові За вольною волю* [12, с. 143].

Сема "жити, рости" з акцентуацією першого компонента трансформується з царини природи у сферу людини: *А понад ним зеленіють Широкої села* [12, с. 120]. Навіть якщо село покинули люди, те, що воно "зеленіє", сприймається як те, що воно "живе" і без людей може стати причиною лиха – заразити чумою: *Мов оазис, в чистім полі Село зеленіє. Ніхто в його не заходить, Тільки вітер віє (...). Довго воно зеленіло, Поки люди з поля Пожарище не пустило* [12, с. 157].

У розмовному контексті зелений колір має переважно нейтральну, особливо в побутовому мовленні (зелене плаття), або позитивну конотацію; на рівні художнього мовлення, зокрема в пейзажних замальовках, конотація набирає виразного меліоративного відтінку. Разом з тим сучасні розмовні семантичні варіації прикметника "зелений" відображають наявність генетичної негативної конотативної семі і кореляцію значень "зелений" – "потойбіччя, смерть". Утворення таких порів-

няно недавніх номінацій як зелені (саме зелені) чоловічки у фантастичних романах і фільмах Г. Яворська пов'язує з походженням слова "зелений". Підтримуючи теорію виникнення і лексеми "зелений", і лексеми "жовтий" з одного індоевропейського кореня, дослідниця зазначає, що незвична в конотативному плані поведінка слова "зелений" пояснюється тим, що єдиний прикметник, що був прообразом сучасних "зелений" і "жовтий", позначав і рослину в стадії розвитку, і рослину в стадії відмирання, що спровокувало існування семі "смерть" у прикметника "зелений", яка й збереглася донині і проявилася в тому, наприклад, що істоти, пов'язані з потойбічним світом, мають зелений колір: *русалки – зелені коси, а потопельники – зелені очі* [14, с. 49]: *Оболонками старими, Мов мертвець очима Зеленими, позирає На світ з домовини* [12, с. 39].

Отже, семантика кольоропозначення в художньому дискурсі відкриває нові можливості для виявлення сутності слова, формування єдиного поля, в якому людина осмислює світ як субстанцію нерозривно зв'язаних елементів, що відтворюють багатифункціональність і багатовимірність макрокосму. Поезія Т. Шевченка засвідчує існування прихованих глибинних значень у лексемі, що хоч втратили в процесі мовної еволюції позицію активних форм і залишилися у вигляді реліктових утворень, дають змогу виявити сучасні тенденції семантичного розвитку. Художнє мовлення увиразнює процеси узусного використання слова. Аналіз матеріалу дає підстави для виділення сенсорного, сенсорно-ментального і ментально-сенсорного значень КП.

Подальша робота передбачає перевірку виявлених тенденцій на матеріалі інших КП з творів Т. Шевченка та на матеріалі творчості інших письменників. Певні узагальнення специфіки художньої мови потребуватимуть зіставлень з іншими мовними системами.

Список використаних джерел:

1. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В.Г. Гак // Семантическая структура слова. Психолінгвістическіе исследования : [сб. науч. трудов / под. ред. А.А. Леонтьева]. – М. : Наука, 1971. – С. 78–96.
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как деятельность / В.З. Демьянков // Когнитивные исследования языка. Вып. V. Исследование познавательных процессов в языке : [сб. науч. трудов / гл. ред. Е.С. Кубрякова, отв. ред. Н.Н. Болдырев]. – М. : Ин-т языкознан. РАН; Тамбов: ИД Тамбов. гос. ун-та им. Г.Р. Державина, 2009. – С. 30–42.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія: філологічні науки. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 1999. – Вип. 11. – С. 12–24.
4. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / [ред. й упоряд. Олега Ільницького, Юрія Гавриша]. – Edmonton-Toronto. – Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. – 2001. – 3230 с.
5. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И.Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с. (Язык. Семіотика. Культура).
6. Никитин М.В. Лексическое значение слова. Учебн. пособ. для педагог. вузов / Михаил Владимирович Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
7. Норманская Ю.В. Генезис и развитие систем цветообозначений в древних индоевропейских языках: [монографія] / Юлия Викторовна Норманская. – М. : Ин-т языкознан. РАН, 2005. – 379 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
9. Словник української мови : У 11 т. / [ред. колеґ. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 3. – 1972. – 742 с.
10. Слухай Н.В. Вербалізація сенсорних прототипів у поетичній творчості Тараса Шевченка : колір і звук / Н.В. Слухай // Шевченкознавчі студії. Зб. наук. пр. – К. : КНУ, 2011. – Вип. 14. – С. 87–96.
11. Шевченко Т. Збір. тв. : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : Поезія 1837–1847. – 784 с.
12. Шевченко Т. Збір. тв. : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 784 с.
13. Шрамм А.М. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / Александр Николаевич Шрамм. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 132 с.
14. Яворська Г.М. Мовні концепції кольору (до проблеми категоризації) / Г.М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2-3. – С. 42–50.
15. Rosch E. Natural categories / Eleonora Rosch // Cognitive psychology. – 1973. – V. 4. – P. 328–350.

Парасин Н., канд. філолог. наук, докторант
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ

В статье проанализированы сферы денотативной референтной объективации цветообозначения (на примере наименования "зеленый"); прослеживается актуализация семантических проявлений названий цвета; выявлена специфика семантики цветообозначения в когнитивном аспекте; выделены сенсорный, сенсорно-ментальный и ментально-сенсорный компоненты семантики цветообозначения.

Parasin N., PhD, Postdoctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

COGNITIVE ASPECTS OF NAMES OF COLOUR

The article analyzes the scope of denotative reference objectification colour terms (for example, the name "Green"). The article traces the update semantic organization of the colour name; identified specific semantics of colour terms in the cognitive aspect, marked sensory, mental and sensory-mental components of the semantics of colour terms.

УДК 81'1:159.922.4

Ю. Письменна, канд. філол. н., асист.
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕНТАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: КОНТРАСТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Розглянуто універсальні й етноспецифічні особливості мовної репрезентації ментальних категорій в українській, російській, англійській та італійській мовах. Визначено відмінності у змістовому наповненні *nomina mentalia*, зумовлені специфікою національного характеру та соціокультурних стереотипів етносів.*

Ключові слова: концептуалізація, національна ментальність, етнокультурні особливості.

Неофункціоналізм сучасної лінгвістики, репрезентований когнітивним і комунікативним напрямками, зумовив активний розвиток семантичної теорії.

У межах когнітивної семантики значення тлумачаться як ідеальні синкретичні структури, включені в моделі знання і думки і співвіднесені із контекстом – системою людських знань, що включає як теоретичне пізнання, так і чуттєвий, неусвідомлений, невербалізований досвід. При цьому суб'єкт пізнання вивчається як мовна особистість, сформована в певному соціокультурному ареалі, яка є носієм національно-мовної картини світу, що відбиває специфічні риси етнічної культури і ментальності на тлі універсального логіко-поняттєвого мисленнєвого каркасу людства. Вивченню мовної семантики в антропоцентричному річищі присвячені численні роботи українських мовознавців (І. Голубовська, С.С. Єрмоленко, С.Я. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, І. Кононенко, Т. Радзієвська, Н. Слухай, О. Снитко, Г. Яворська) і зарубіжні лінгвістичні студії (Ю. Апресян, А. Баранов, Д. Добровольський, Т. Булігіна, О. Шмельов, А. Вежбицька, Т. Вендіна, В. Карасик, О. Кравченко, Дж. Лакофф, Р. Джекендофф, М. Джонсон, В. Маслова, Ю. Степанов, І. Стернін, О. Урисон) та ін.

Семантика мовних одиниць у річищі когнітивних ідей розглядається як результат певного способу осмислення світу на основі співвіднесення мовних значень із концептами і категоріями, тобто як відображення процесів концептуалізації і категоризації у мові.

Категоризація – це процес членування світу (універсуму) на дискретні сутності та групи таких сутностей, що робить можливим зведення необмеженої різноманітності світу до прийнятних (з погляду людини) пропорцій [4, с. 6]. На думку М. Нікітіна, категоризація, або класифікація сутностей світу, – надзвичайно важлива мисленнєва операція, необхідна умова систематизації навколишнього світу у свідомості. Результатом її є певна "конструктивізація" світу, більш абстрактна його картина, що допускає у певних межах абстрагування від можливої природи його сутностей. Наслідком категоризації є т.зв. логічні поняття як функціональний модус концепту, що забезпечує системне упорядкування світу у свідомості людини [5, с. 55].

Значним поступом у створенні цілісної концепції мовного значення стало його вивчення крізь призму явища *концептуалізації* – способу узагальнення людсько-

го досвіду, що об'єктивується структурою, значенням, функціональним модусом вербалізованих концептів [1; 3; 5; 6; 8]. Процесом концептуалізації когнітивісти називають "певний спосіб узагальнення людського досвіду, який мовець реалізує в даному висловленні. Ситуація може бути тією ж самою, а говорить людина про неї по-різному, залежно від того, як вона її в цей момент уявляє, – ось ці уявлення якраз і називаються концептуалізаціями" [6, с. 7]. І. Голубовська, відзначаючи, що "концептуалізація дійсності є багатоканальною і цілісною: це забезпечується одночасною роботою всіх компонентів свідомості людини", – для диференціації функцій звичайної свідомості вважає доцільним говорити про різні види концептуалізації: сенсорно-рецептивну, логіко-поняттєву, емоційно-оцінну та морально-ціннісну, які об'єктивуються національно-мовними формами. Крім того, концептуалізація дійсності тісно пов'язана з культурними схемами, напрацьованими етносом у процесі його історичного розвитку [3, с. 25].

Настанови когнітивізму як загальнонаукового напрямку і когнітивної лінгвістики, зокрема, визначаються спрямуванням на системне вивчення людської свідомості й інтелекту, доступ до яких забезпечує мова. У такому аспекті цікавим буде дослідження мовної репрезентації ментальних категорій. Контрастивне вивчення *лексем, які об'єктивують ментальні категорії* (надалі *nomina mentalia*) в українській, російській, англійській та італійській мовах, дозволить зробити висновки щодо впливу етнічної культури на національний "спосіб мислення" крізь призму дослідження феномену "розуму" як універсальної фундаментальної людської здатності.

Із погляду філософської гносеології будь-яке знання є поєднанням двох протилежних начал – чуттєвого і раціонального, які неможливі одне без одного; раціональне пізнання найбільш повно реалізується мисленням. Згідно з давньою філософською традицією, яка сягає античності, виділяють два основні типи мислення – розсудок і розум.

У межах цієї статті на матеріалі чотирьох мов ми розглянемо перший тип мислення, концептуалізований через такі лексеми: укр. *глузд*, рос. *рассудок*, італ. *ragione*, англ. *reason*.

Розсудок трактується як початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Це здатність по-